

содействия правоохранительным органам «Закон и право». -М.: Юнити-Дана, Закон и право, 2004. -174 с.

7. Конституционное право зарубежных стран: Учебник /Под ред. М.В. Баглая. -М.: НОРМА, 2001. -832 с.

8. Комзюк А.Т. Адміністративний примус в правоохоронній діяльності міліції в Україні: Дис... докт.

юрид. наук: 12.00.07 /НУВС. -Харків, 2002. -408 с.

9. Антонов И.П. Полиция в механизме государства (На материалах ФРГ): Дисс... канд. юрид. наук. -М., 1999. -261 с.

Надійшла до редколегії 19.10.2006

ПЕРЕДЕРИЙ А.С. ПОЛИЦИЯ В МЕХАНИЗМЕ ГОСУДАРСТВ КОНТИНЕНТАЛЬНОЙ ПРАВОВОЙ СЕМЬИ

С позиции общетеоретического анализа определяется место полиции в механизме государств континентальной правовой семьи на примере Франции, Германии и Польши.

PEREDERIY A.S. POLICE IN THE MECHANISM OF THE STATES IN CONTINENTAL LEGAL FAMILY
From the positions of general theoretic analysis the article determines the place of the police in the mechanism of the states of continental legal family on the examples of France, Germany and Poland.

С.Г. СЕРЬОГІНА

канд. юрид. наук, доц.

Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого

УДК 340.15(37)

РЕСПУБЛІКАНСЬКА ФОРМА ПРАВЛІННЯ В ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ ТЕОРІЇ Й ПРАКТИЦІ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

У державно-правовому аспекті проаналізовано форму правління у Давньоримській державі після повалення рексів. Здійснено аналіз місця й ролі народних зборів, сенату і магістратів в інституційно-функціональній організації влади Римської Республіки. Зроблено висновки щодо специфічних рис, які характеризували форму правління Стародавнього Риму до епохи домінування.

Основи республіканської форми правління були закладені в давньогрецьких державах-полісах. Однак, попри всю розвиненість державного механізму, їхня форма правління не отримала більш-менш повного й чіткого формально-юридичного закріплення. Принаймні, про таке закріплення сучасній історичній науці не відомо. Відповідно, безумовний пріоритет в юридичному оформленні республіканських інституцій серед античних держав традиційно визнається за Стародавнім Римом. Тому з'ясування державно-правових характеристик республіканської форми правління у Стародавньому Римі є вельми актуальним як з точки зору еволюції окремих республіканських інституцій, так і в аспекті витоків сучасного республіканізму в цілому.

Держава і право Стародавнього Риму були і залишаються предметом прискіпливої уваги багатьох істориків, а бібліографія з даної проблематики налічує сотні, якщо не тисячі, найменувань. Серед дослідників даної проблематики – такі видатні вчені, як К. Белох [1], П. Віллемс [2], Е. Гіббон [3], Ж. Ергон [4], Т. Моммзен [5], Б. Нібур [6], Х. Скаллард [7], Е. Херцог [8], А. Швеглер [9] та ін. Істотний внесок у дослідження античної історії внесли й вітчизняні науковці, серед яких М.П. Боголепов [10], С.І. Ковальов [11], Н.А. Машкін [12], Л.І. Маяк [13], А.І. Немировський [14], І.В. Нетушил [15], Ф.М. Нечай [16], Й.О. Покровсь-

кий [17] та ін. Однак переважна більшість згаданих досліджень мають суто історичний або, принаймні, історико-правовий характер і не можуть бути повною мірою застосовані в сучасній конституційно-правовій теорії та практиці. Тому метою даної статті є з'ясування сутнісних характеристик республіканської форми правління на прикладі Давньоримської республіки, з якої, власне, і розпочалося державно-правове оформлення республіканських установ в усьому світі. Наукова новизна даної статті полягає як у самій постановці проблеми, так і в застосуванні аналізу давньоримської форми правління через призму категорій і концепцій сучасного конституціоналізму.

Розпочинаючи наше дослідження, одразу відзначимо, що Римська республіка виникла декількома століттями пізніше від афінської та інших давньогрецьких республік, а тому, звісно, сприйняла їхній досвід. Світогляд давньоримської громади був похідним, консолідованим із засад давньогрецьких міст-полісів та етрусських общин. Адже Рим мав міцні зв'язки з давньогрецькими полісами, і не тільки торговельні чи культурні, але й політико-правові. Яскравим прикладом цього є передісторія створення геніальної пам'ятки давньоримського права – Законів XII таблиць, коли у 300 р. до н.е. троє патрициїв були відправлені у Грецію для ознайомлення з тамтешнім законодавством

[10, с.70].

У період розбудови республіканських інститутів римляни досить широко використовували грецькі аналоги, але не копіювали їх, а творчо переосмислювали, піддавали “юридизації” та “раціоналізації” з урахуванням власних політико-правових реалій. Як справедливо відзначає з цього приводу російський історик М.В. Белкін, “одним з найважливіших досягнень римського народу, що збагатив світову історію, є його держава” [18]. Саме для Риму притаманне прагнення перевести існуючий суспільний лад у системне абстрактних конструкцій, узагальнити певні моделі поведінки, надати їм юридичного характеру, тобто, висловлюючись загально, прагнення до юридизації суспільного життя.

Організація влади в Римі у додержавний період була традиційною для всіх античних народів і складалася з трьох основних інститутів: царя (рекса), ради старійшин (сенату) і народних зборів. У деяких роботах з історії Стародавнього Риму влада рекса розглядається як влада монархічна [17, с.27-28; 19, с.71-74]. Проте з цим не можна погодитись, оскільки йдеться про додержавну організацію влади, так звану “військову демократію”. Виходячи зі змісту творів давньоримських авторів, можна стверджувати, що влада рекса дійсно була майже всеосяжною й охоплювала не тільки цивільну та військову, а навіть і духовну (релігійну) владу. Проте ця влада спиралася на родоплемінну організацію суспільства; вона фактично являла собою продовження батьківської влади в сім’ї (*patria potestas*) у сфері публічних відносин. З урахуванням того, що до складу сенату входили голови найвпливовіших сімей (*patres familias*), то статус рекса можна охарактеризувати скоріше як статус “батька над батьками”. Тому цілком можна погодитися з радянськими енциклопедистами, які стверджували: “Римські царі зовсім не були самодержавними володарями типу давньосхідних деспотів, а лише виборними племінними вождами, котрі суміщали функції воєначальника, судді та верховного жерця. Це змушує нас вживати термін “цар” вельми умовно” [20, с.226].

Обрання рекса, за розповідями римських письменників, складалося з чотирьох актів: 1) *interregnum* – “міжцарювання”; 2) *creatio regis* – обрання царя куріатними зборами; 3) *inauguratio* – релігійна церемонія з метою взнати, чи схвалюють боги здійснений вибір; 4) *auctoritas patrum* (затвердження патриціїв) або *lex curiata de imperio* (закон про надання найвищої влади) [10, с.15]. Ця складна і довготривала (понад рік) процедура мала засвідчувати, з одного боку, першопохідність усілякої влади від римської громади, а з іншого – гарантувати громаді, що здійснення її верховної влади буде передане в надійні руки. Коли ж найбільш гідного кандидата знаходили, то йому надавалася уся повнота влади над кожним членом громади за тим же патріархальним принципом, що діяв у будь-якій римській родині. Зовнішніми відзнаками царської влади слугували пурпурна мантія (пізніше тога, обшита пурпуром), скіпетр з орлом, крісло зі слонової кістки і золота діадема; ходив і їздив цар у супроводі 12 лікторів, які мали в руках пучки прутиків (фаски або фасції) і сокири [10, с.18].

Слід мати на увазі, що додержавна організація влади не знає ні посад, ні чітких повноважень. Обрання рекса означало надання йому можливості здійснювати будь-які дії для досягнення суспільно корисного результату. Проте вже тоді виокремилася особлива категорія світських і духовних помічників царя, серед яких *tribunus celerum* - на-

чальник кавалерії, *custos* або *praefectus urbis* - управитель міста на період відсутності царя, *duoviri perduellionis* - судді у справах про злочини проти народу, *quaestores paricidii* - слідчі у кримінальних справах про вбивства, колегії феціалів та авгурів – щодо здійснення священних ритуалів. Ця первинна родоплемінна структура влади і стала основою для розбудови в подальшому державного апарату.

Античні царі хоч і довічно, але обиралися, а право народу на їх повалення у випадку тиранічного правління ніколи не ставилося під сумнів, навіть попри те, що обсяг компетенції царя був величезний, а рада старійшин (сенат) виступала тільки як дорадчий орган при ньому. Яскравим прикладом цього може слугувати вигнання римлянами останнього зі своїх царів – Тарквінія Гордого. Доволі поширеним в історичній літературі є твердження, що саме з цього моменту в Стародавньому Римі встановлюється республіканська форма правління [21, с.83; 22, с.51]. З точки зору сучасного державознавства таке твердження не витримує критики. Адже зміна форм організації влади – це не одномоментний акт, а тривалий процес. Не є виключенням і формування державності у Стародавньому Римі. Цілком зрозуміло, що людська пам’ять з метою збереження хронології тих чи інших процесів інстинктивно пов’язує їх з якимись яскравими фактами і прізвищами відомих людей. Однак це умовність, яку завжди треба мати на увазі при аналізі суспільних явищ, у тому числі й при дослідженні еволюції форм правління.

Формування державності у Стародавньому Римі, як і в інших європейських народів, відбувалося разом з руйнацією родоплемінного ладу, з урахуванням зарубіжного досвіду і тривало кілька десятиліть, а то й століть. Не дарма вигнання рексів і проголошення республіки в Римі відбулося у 509 р. - у тому ж році, коли Клісфен провів свої реформи державного устрою Афіні і всього через якихось 20-30 років після реформи Сервія Туллія, якою був здійснений перехід до організації влади за суто територіальним принципом.

Вигнавши Тарквінія Гордого, римляни вирішили, що відтепер управління в Римі буде суспільною справою – республікою. Першим римським консулом став племінник Тарквінія Луцій Юній Брут, який очолив народне повстання проти царя. Слід мати на увазі, що “вигнання” останнього рекса було виявом невдоволення автократичним способом правління останнього, а не організацією влади в цілому. Тому при формуванні державних інститутів за основу були взяті всі ті владні інституції, що існували з прадавніх часів: сенат і народні збори. Найбільш істотні зміни, що відбулися в цей час в організації влади, видатний історик Т. Моммзен окреслює так: “Республіку від монархії відрізняли тільки принципи колегіальності та щорічної зміни, з якими ми тут і зустрічаємося вперше” [19, с.266-267]. Замість одного довічного царя (рекса) призначалося двоє на рік; вони називалися полководцями (*praetores*), суддями (*indices*) або просто співтоваришами – консулами (*consoles*).

Влада консулів обмежувалася двома обставинами: по-перше, вони обиралися тільки на один рік, по-друге, кожен з них мав абсолютно однакову владу, як і його колега, а тому заходи одного могли бути паралізовані протестом (*intercessio*) іншого. Власне, зовнішні зміни були не такими вже й значними: всеосяжна влада рекса була “розщеплена” між двома високопосадовцями і перестала бути довічною. Значно глибші й суттєвіші зміни стосувалися

внутрішньої сторони, а саме засадних принципів у стосунках між консулами і римською громадою. “Якщо ставлення царя до народу ми могли уявити собі у вигляді патріархального відношення домовласника до своєї сім’ї, – писав з цього приводу видатний знавець римської історії І.А. Покровський, – то з встановленням республіки народ звільняється від патріархальної опіки, стає самостійним володарем своєї долі, робиться суверенним. Держава – це *Populus Romanus Quirites*. Народ є дійсним носієм державного верховенства, державної “величності” (*majestas*); і якщо є в Римі в цей час якась “величність”, то це Його Величність Римський Народ” [17, с.79].

Зміни у становищі керманіча римської громади виявилися не тільки в його правовому статусі, але й позначилися на його зовнішньому вигляді та навіть на способі пересування містом. Консула відрізняла від звичайного громадянина вже не рексівська пурпурна мантія, а тільки пурпурна кайма на плащі; рекс майже ніколи не з’являвся публічно інакше як на колісниці, тоді як консул був зобов’язаний слідувати загальному правилу й так само, як інші громадяни, ходити всередині міста пішки. Ці зовнішні, суто формальні зміни мали на меті підкреслити, з одного боку, загальну рівність усіх громадян Риму незалежно від займаної посади, а з іншого – наголосити на тому, що кожен з громадян є носієм частини загальнонародної, найвищої в державі влади (імперіуму).

Т. Моммзен, аналізуючи зміни, що відбулися в організації влади після встановлення Республіки, відзначав, що найсуттєвішими з них було отримання римською громадою двох фундаментальних прав: “щорічно вказувати, кого вона бажає мати за правителя” і “переглядати в останній інстанції смертні вирокі над громадянами Риму” [19, с.274]. В останньому випадку малося на увазі так зване “право на провокацію” (*lex de provocazione*): консул, який виніс смертний вирок римському громадянину чи тілесне покарання, не міг привести вирок у виконання, якщо засуджений апелював до народних зборів. Ця процедура була запроваджена ще у перші роки республіки так званими Валерієвими законами (*Lex Valeriae Poplicolae*).

Навіть тоді, коли в надзвичайних умовах поряд з двома обраними громадою консулами (і в деякому відношенні – замість них) з’являвся тільки один правитель чи воєначальник, що називався диктатором (*dictator* або *magisterpopuli* – народний повелитель), його статус не був рівним рексівському. Диктатурою в римській республіці називали екстраординарну магістратуру, яка була запроваджена в 501 р. до н.е. і використовувалась аж до другої Пунічної війни (218-201 рр. до н.е.). Вакансія ця заповнювалась особою, номінованою консулом, рекомендованою сенатом і схваленою народними зборами (куріатними коміціями). Таким чином, рівень консенсусу для зайняття цієї посади вимагався дуже високий. До диктатора не могла бути застосована “процедура провокації”, однак передбачалося одразу декілька заходів, які мали забезпечити римлян від перетворення цього надзвичайного магістрату на нового рекса: 1) перебування диктатора на посаді обмежувалося подвійним строком – він міг перебувати на посаді не довше тих консулів, один з яких його обрав, і не довше шести місяців загалом; 2) новопризначений диктатор одразу мав призначити свого помічника – начальника кінноти (*magister equitum*); 3) диктаторові заборонялося входити в місто разом з військом і використовувати військо проти власних громадян; 4) недоторканність диктатора

обмежувалося строком його перебування на посаді.

Давньоримський менталітет, як жоден інший до нього, вимагав чіткої формалізації народного верховенства. Головною формою реалізації римською громадою своєї верховної влади за часів Республіки були народні збори. І.А. Покровський зазначав з цього приводу: “Загальна ідея народного верховенства знаходить своє реальне втілення у народних зборах: народ здійснює своє верховенство тільки тоді, коли він діє у певних формах, коли він виступає організованим належним чином” [17, с.79].

Проте вже на ранніх стадіях розвитку республіканських установ римляни стикнулися з проблемою забезпечення представницького правління. Адже розширення державної території та збільшення кількості повноправних громадян об’єктивно призводили до того, що значна кількість громадян через віддаленість місця проживання чи зайнятість не могла взяти участь у народних зборах. Тому народні збори доволі рано перестали бути загальними, перетворившись на збори окремих представників римської громади, до того ж переважно жителів самого міста Риму. Та й збирати їх більш-менш часто просто не було змоги. Це ще більш посилювало позиції сенату та окремих магістратів, насамперед консулів. У підсумку республіка з власне способу вирішення суспільних питань за максимальної участі усіх громадян перетворюється на загальний принцип, покладений в основу інституційно-функціональної організації державної влади, тобто стає особливою формою правління.

На думку деяких авторів, Рим був спочатку певним прообразом парламентської республіки “в чистому вигляді”, коли Народні збори в особі обраних від трибб народних трибунів та їхніх помічників у куріях (едилів) чітко контролювали рішення сенату – верхньої патриціанської палати і виконавчу владу в особі двох консулів [23, с.12]. З таким твердженням можна погодитись, але з деякими застереженнями. Насамперед, інститут консулату більш коректно вважати прообразом сучасного інституту глави держави, ніж якогось органу виконавчої влади. Крім того, в сучасній конституційно-правовій теорії основною ознакою парламентарної республіки є відповідальність уряду перед парламентом, тоді як у Стародавньому Римі не було ні парламенту, ні уряду в сучасному їх розумінні. Тому доцільніше було б говорити про зародження у Давньоримській республіці фундаментального принципу майбутнього парламентаризму – ідеї підконтрольності, підзвітності й відповідальності виконавчої влади (або Уряду в широкому сенсі слова) перед народним представництвом.

Принадно слід зауважити, що за часів республіки усіяке рішення народних зборів, будь то обрання магістрату чи видання закону, мало отримати *auctoritas patrum*, без якого воно не мало законної сили. На думку Т. Моммзена, М.П. Боголепова та інших знаних фахівців римської історії, ця процедура означала право патриціанської частини сенату затверджувати рішення народних зборів [10, с.59]. З державно-правової точки зору це можна розглядати в якості одного з важелів загального механізму стримувань і противаг, започаткованих давньоримським юридичним генієм. Загалом, система стримувань і противаг проходить через усю систему римської форми правління. Двоє народних зібрань, одне з яких було спочатку суто плебейським, а інше – патриціанським; колегіальність магістратур з правом інтерцесії одного з магістратів у справі іншого, свого колеги; невтручання однієї магістра-

тури у справі іншої (своєрідний розподіл влад); суворо проведена строковість усіх без виключення магістратур і відповідальність магістрів за зловживання; відокремлення судової влади від влади виконавчої; виключні повноваження народних трибунів; наявність Сенату, як призначеного органу, що володіє найвищим авторитетом, але позбавлений виконавчої влади тощо.

Римська правова думка вперше сформулювала поняття верховної влади – “імперіуму” – та її складових. При цьому верховна влада в повному обсязі концентрується тільки в руках диктатора – “*summum imperium*”, а діяльність ординарних магістратур припиняється. І.А. Покровський цілком справедливо зазначав з цього приводу: “В особі диктатора державна влада за нормальних умов подібнена між багатьма магістратурами й ослаблена можливістю *intercessio* поновлюється знову в усій своїй царській абсолютності” [17, с.90].

Згодом імперіум почав означати території, на які поширювалася ця влада. Відповідно, й Римська світова держава епох імператорів отримала назву “*Imperium Romanum*” (Римська імперія), хоча за формою правління навіть в епоху принципату залишалася республікою.

Одним з величезних здобутків римської політико-правової теорії й практики було запровадження магістратур – посад в державному механізмі з власними повноваженнями і сферою відповідальності. Деякі автори, наприклад Т.В. Водозова, навіть вважають, що саме в системі магістратур відобразилися специфічні риси республіканського ладу [24, с.9]. Під терміном “*magistratus*” розуміли й певну посаду, й особу, обрану на неї, носія відповідних повноважень. При цьому слід відзначити, що римлянам одним з перших у світовій історії вдалося відмежувати посаду від особи, що її обіймає. Під іменем магістрату Римського народу розумілася посадова особа, уповноважена представляти римську громадянську общину і від її імені здійснювати державні акти. Принципово магістрами називали тих осіб, влада яких спиралася на вибори народу; цим магістрати відрізнялися від жерців і військових офіцерів. При цьому республіканські магістрати розглядалися як особи, не тільки наділені повноваженнями римським народом, але й відповідальні перед ним у своїй діяльності.

Розмежування понять “посада” і “посадова особа” закономірно призвело до запровадження інституту виконуючих обов’язки – промагістратів. Промагістратура могла виникнути двома шляхами: 1) магістрат, термін повноважень яких скінчився, зобов’язаний був продовжувати виконувати свої повноваження до тих пір, поки не буде обраний наступник; 2) якщо магістрат, через відсутність чи хворобу, не може сам виконувати повноваження, то він мав доручити її іншому.

Залежно від характеру владних повноважень всі магістрати поділялися на дві групи: магістрати з імперіумом (*cum imperio*) та без нього (*sine imperio*). До магістратів “*cum imperio*” належали: інтерпекс (*interpex*), диктатор (*dictator*), децемвіри (*decemviri legibus scribundis*), консули (*consules*), претори (*praetores*) і військові трибуни з консульською владою (*tribuni militum consulari potestate*). Усі інші магістрати були “*sine imperio*”. Власне, мається на увазі та класифікація органів державної влади, яка вже у XVIII ст. н.е. була названа г. Єллінеком поділом на безпосередні та посередні органи держави [25, с.522-536].

Крім того, римською політико-правовою думкою впе-

рше у світовій історії було вироблено поняття “*major potestas*” і “*minor potestas*” – співвідпорядкованість магістратур за їхніми повноваженнями. “*Major potestas*” належала: 1) усім магістратам “*cum imperio*” стосовно всіх магістратів “*sine imperio*”, наприклад, консулу і претору стосовно едила і квестора; 2) в самому “*imperium*” розрізняли “*maius*” і “*minus*” *imperium* і за цим визначали підпорядкованість магістратів “*cum imperio*”; таким чином, диктатор мав “*major potestas*” стосовно усіх магістратів, консул – стосовно претора, магістрат – стосовно промагістрата.

“*Par potestas*” належав колегам кожної магістратури стосовно один одного. Цей термін означав, що влади однорідні, але рівносильні, а значить, не підпорядковані один одному. Колізії між колегами усувалися або за допомогою провінцій (виключних сфер кожного з колег), або за правилами інтерцесії.

Сенатори так само, як і учасники народних зборів, магістрами не визнавалися. У даному випадку має місце повний збіг з сучасною конституційно-правовою теорією і практикою, коли депутати обох палат парламенту державними службовцями чи навіть посадовими особами не визнаються. Таким чином проводиться чіткий розподіл між двома категоріями осіб, що мають владні повноваження: посадові особи беруть участь у здійсненні поточного врядування (*government*), тоді як депутати є представниками народної волі – законодавцями (*legislative*). Слід мати на увазі, що якими б значними не були авторитет і роль римської магістратури, верховна влада в республіканську епоху належала в Римі не їй, а сенату і римській громаді в особі народних зборів. Формула “*S.P.Q.R.*” (*Senatus populusque romanus*) – символ цієї влади.

Поступово сенат перетворився у головний представницький орган римської громади й зосередив у своїх руках величезні повноваження. Саме сенат вживав заходи для охорони внутрішнього спокою й порядку: оголошував “тривогу”, приймав рішення про необхідність призначення диктатора, наказував застосувати каральні заходи щодо певних осіб (арешт громадянина, видворення з міста перегринів, руйнування будинку засудженого громадянина тощо). Власне, сенату належало право контролю за усіма поточними справами в державі: спостереження за своєчасністю магістратських виборів, вироблення поліцейських правил щодо проведення зборів та проїзду по місту, і навіть про обмеження розкоші [18; 26].

У зовнішньополітичній сфері сенат мав право на здійснення усіх підготовчих заходів, що стосувалися війни і миру, видав усіма зносинами із зарубіжними державами: приймав іноземних послів та направляв за кордон власних. Навіть у військовій сфері, де верховна влада (*imperium*) консула виявлялася з найбільшою силою, сенат тримав усе під власним контролем. І справа не тільки в тому, що все грошове утримання армії залежало від постанов сенату. Від сенату також залежав розподіл районів бойових дій між магістрами, останні отримували від сенату дозвіл на здійснення набору армії для війни [27, с.590-655].

В цілому, поєднання індивідуалізованого інституту консулів з вузькою колегією senatorів та широким представництвом народу в коміціях ознаменувало принципово нову організацію влади, названу в подальшому “змішаним правлінням”. Ця форма правління суттєво відрізнялася від інституційно-функціональної організації влади як в азіатських та африканських країнах (Вавилон, Єгипет, Індія, Фінікія), так і в країнах античної Європи (Афіни, Крит,

Спарта). Вона органічно поєднувала в собі авторитарні, олігархічні, демократичні тенденції і завдяки цьому виявила дивовижну стабільність і "живучість", проіснувавши майже вісімсот років і ставши взірцем для формування державності для всіх подальших поколінь.

Узагальнюючи результати проведеного державно-правового дослідження Давньоримської республіки, можемо сформулювати наступні висновки:

1. Римська держава, що сформувалася після повалення влади рексів, органічно сприйняла традиції давньогрецького республіканізму, у тому числі визнання верховенства влади політичної громади; виборність, терміновість, підконтрольність, підзвітність і відповідальність усіх магистратур; колегіальність і публічність державного управління тощо.

2. Термін "республіка" означав для римлян особливу форму організації публічної влади, за якої первинним носієм верховної влади (імперіуму) визнається громада (спільність повноправних громадян Риму), від імені, за дорученням і під контролем якої поточне врядування здійснює особливий апарат управління, що складається з державних службовців (магістратів).

3. У Римській республіці державні посади (магістратури) вперше отримують чітке юридичне оформлення: відбувається розмежування їхніх повноважень, сфер відповідальності (підвідомчості), встановлюється система субординаційних і координаційних відносин між магистратурами.

4. Модель республіканської форми правління у Давньому Римі можна розглядати як певний прототип сучасної парламентарної республіки, основоположним принципом якої є принцип "відповідального врядування": виконавча влада (уряд у широкому сенсі слова) є підзвітним, підконтрольним і відповідальним перед народним представництвом.

Давньоримська республіка стала ідеалом державного ладу для багатьох видатних представників політико-правової думки. Полібій і Цицерон, Фома Аквінський і Маккіавеллі, класики британського лібералізму і батьки-засновники американської конституції вбачали в ній взірць "змішаного правління". З урахуванням того, що й сучасна Україна є прикладом "змішаної" (парламентсько-президентської) республіки, з'ясування еволюції ідеї "змішаного правління" вбачається одним з пріоритетних напрямків подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Beloch K.J. Romische Geschichte bis zum Beginn der punischen Kriege. –Berlin-Leipzig, 1926. –836 p.
2. Willems P. Le Senat de la Republique romaine. -Vol.1-2. –Paris, 1878-1883.
3. Гиббон Э. Упадок и разрушение Римской империи. –М.: Центрполиграф, 2005. –959 с.
4. Heurgon J. The Rise of Rome. –London, 1973. –612 p.

5. Mommsen Th. Romische Geschichte, 1 Aufl., Bd.1-3. –Breslau, 1854-1856.

6. Niebuhr B.G. Romische Geschichte, 1 Aufl., Bd.1-3. –Berlin, 1811-1832.

7. Scullard H.H. A History of the Roman World 753-146 B.C. –New-York, 1980. –854 p.

8. Herzog E. Geschichte und System der romischen Staatsverfassung, Bd.1-2. –Leipzig, 1884-1891.

9. Schwegler A. Romische Geschichte, 1 Aufl., Bd.1-3. –Tubingen, 1856-1858.

10. Боголепов Н.П. Учебник истории римского права. –М.: Зерцало, 2004. –568 с.

11. Ковалев С.И. История Рима. –Л.: ЛГУ, 1986. –356 с.

12. Машкин Н.А. История древнего Рима. –М.: Госполитиздат, 1947. –448 с.

13. Маяк И.Л. Рим первых царей. –М.: МГУ, 1983. –212 с.

14. Немировский А.И. История раннего Рима и Италии. –Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1963. –314 с.

15. Нетушил И.В. Очерк римских государственных древностей до Августа. –М., 1892-1902.

16. Нечай Ф.М. Образование римского государства. –Минск: Изд-во БГУ, 1972. –224 с.

17. Покровский И.А. История римского права. –Мн.: Харвест, 2002. –528 с.

18. Белкин М.В. Римский сенат в эпоху сословной борьбы VI-IV вв. до н.э. Проблемы эволюции: Монография [Электронный ресурс]. –Режим доступа: <http://www.centant.pu.ru/aristeas/monogr/belkin/belk010.htm>.

19. Моммзен Т. История Рима: В 5-ти т. –Т.1. –Кн.1, 2. До битвы при Пидне. –М.: АСТ; -Х.: Фолио, 2001. –523 с.

20. Всемирная история. Энциклопедия. –Т.2 /Авт. кол.: И.М. Дьяконов, Д.П. Келлистов, В.В. Струве и др. –М.: Соцэкгиз, 1956. –588 с.

21. Черниловский З.М. Всеобщая история государства и права: Учебник. –М.: Юристъ, 1996. –576 с.

22. Страхов М.М. История державы і права зарубіжних країн: Підручник. –Харків: Право, 2001. –416 с.

23. Римское право. Программа: Учебно-методич. пос. /Сост. В.М. Лемешко. –М.: МИЭМП, 2003. –68 с.

24. Водозова Т.В. Формирование органов государственной власти в ранней Римской республике: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 /Моск. гос. юрид. акад. –М., 1998. –24 с.

25. Еллинек Г. Общее учение о государстве. –СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. –752 с.

26. Токмаков В.Н. Римский сенат и центуриатная военная организация в период Ранней республики (V-IV вв. до н.э.) // Вестник древней истории. –1994. –№ 2. –С.34-49.

27. Ливий Тит. История Рима от основания города: В 3-х т. –Т.2 /Отв. ред. Е.С. Голубцова. –М.: Наука, 1991. –528 с.

Надійшла до редколегії 16.05.2006

СЕРЕГИНА С.Г. РЕСПУБЛИКАНСКАЯ ФОРМА ПРАВЛЕНИЯ В ПОЛИТИКО-ПРАВОВОЙ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ ДРЕВНЕГО РИМА

В государственно-правовом аспекте проанализирована форма правления в Древнеримском государстве после свержения рексов. Осуществлен анализ места и роли народных собраний, сената и магистратов в институционально-функциональной организации власти Римской Республики. Сделаны выводы о специфических чертах, характеризовавших форму правления Древнего Рима до эпохи домината.

SEREGINA S.G. REPUBLICAN THE FORM OF BOARD IN THE POLITICAL-LEGAL THEORY AND PRACTICE OF ANCIENT ROME

In state-legal aspect the form of government in the Ancient Rome after overthrow rexes is analyzed. The analysis of a place and a role of national assemblies, the senate and magistrates in the institutional-function organization of authority of the Roman Republic is carried out. Conclusions about specific features, характеризовавших the form of government of Ancient Rome till an epoch dominates are made.

УДК 342.721

О.В. ШВИДКОВА*Національна академія СБ України***ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ¹**

Досліджується історія формування права на свободу та особисту недоторканність у філософських та правових науках, показується розвиток процесу юридичного визнання зазначеного права у законодавстві України; аналізуються сучасні наукові точки зору на зміст поняття права на свободу та особисту недоторканність.

Основним напрямком діяльності правової держави є закріплення, забезпечення і захист особистих прав і свобод людини, турбота про особисту безпеку та вільний розвиток осіб, що проживають на її території. Одним із показників, що характеризують стан прав і свобод людини, є ступінь визнання й гарантованості державою права на свободу та особисту недоторканність, у першу чергу, в тих сферах державної діяльності, які пов'язані із застосуванням обмежень і заходів примусу. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває теоретичне дослідження змісту і обсягу зазначеного права у кримінальному судочинстві з метою вдосконалення його правової регламентації.

Значний внесок у дослідження змісту й обсягу права на свободу та особисту недоторканність зроблений представниками конституційно-правових наук, зокрема Н.В. Вітруком, Л.Д. Восводіним, В.С. Гулієвим, В.М. Корнуковим, І.М. Панкевичем, П.М. Рабіновичем, І.С. Фарбером. Загальні питання реалізації права на свободу та особисту недоторканність у кримінальному судочинстві розглядаються в працях Ф.М. Кудіна, М.М. Короткого, В.І. Мариніва. Дослідженням проблем забезпечення особистої недоторканності у сфері кримінального процесу займався І.Л. Петрухін.

У результаті науковцями було створено декілька підходів до визначення змісту і обсягу права на свободу та особисту недоторканність. Але вони не задовольняють у повному обсязі сучасних потреб захисту прав людини. Подальший розвиток суспільства та держави потребує постійного вдосконалення правових норм, що обумовлює необхідність створення належних науково-теоретичних передумов для внесення змін у законодавство та правозастосовчу діяльність.

У цій статті буде досліджений історичний процес формування права на свободу та особисту недоторканність, проведений аналіз його сучасного змісту і обсягу. Метою статті є формулювання науково-теоретичного визначення досліджуваного права та встановлення його юридичних компонентів.

Теоретично-правові засади особистої свободи походять від ідей і доктрин, створених політичною філософією, тому її здобутки використовуються у сучасних наукових працях. Наприклад В.А. Кучинський відмічає, що «бути вільною людиною – означає усвідомлювати межі своїх дій, тобто поступати доцільно» [1, с.72]. Таке розуміння свободи дуже близько до спинозівського визначення свободи як пізнаної необхідності.

В епоху Відродження та Нового часу сформувалось розуміння свободи як всебічного, без будь-яких перепон, розвитку людської особистості [2]. Також у зазначений період негативне трактування свободи як відсутності залежності діяльності людини від якої-небудь умови (свободи від перепон, казуальності, долі, примусу) поступово витиснулось позитивним поняттям свободи. Наприклад, Ш. Монтеск'є розробив філософсько-правову конструкцію, яка пов'язувала свободу з позитивним правом таким чином, що свобода тільки тоді ставала свободою, коли вона знаходила відображення у законі [3]. Наведені філософські думки сприяли формуванню розповсюдженого сучасного розуміння свободи як відсутності перепон у діяльності людини при умові дотримання законів [4, 5].

Досліджуючи проблеми свободи у кримінальному судочинстві, І.Л. Петрухін визначав свободу особистості як надану людині «можливість мислити і чинити у відповідності зі своїми переконаннями, поглядами і уявленнями про належне і бажане, добиватись здійснення поставлених перед собою цілей і, таким чином, реалізувати своє “я” в об'єктивному світі» [6, с.6].

Отже, можна дати наступне визначення особистій свободі як правовій категорії. Це реальна можливість людини вчиняти усі дії, які вона вважає за потрібне для забезпечення свого існування та розвитку своєї особистості, якщо вони не суперечать нормам права та не порушують права і законні інтереси інших людей.

Таким чином, у суспільстві свобода має певний зміст і обсяг, які формально визначаються нормами права. З цього постає питання належного законодавчого формулювання та забезпечення змісту і обсягу особистої свободи через закріплення певних особистих прав та обов'язків. Тому у чинному законодавстві особиста свобода безпосе-

¹ Первинна рекомендація з напрямку досліджень: докт. юрид. наук Шумило М.Є. (Університет «КРОК»).